

บทที่ 4

การศึกษาวិเคราะห์โครงสร้างของกิตก์

คำกิตก์ที่สำเร็จมาจากธาตุและปัจจัยทั้งที่ใช้เป็นนามศัพท์และกริยาศัพท์ ท่านจัดเป็นสาธนะต่าง ๆ เพื่อบ่งบอกความหมาย โดยมีปัจจัยเป็นเครื่องกำหนดว่า ศัพท์ไหนเป็นสาธนะใด มีรูปวิเคราะห์อย่างไร ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายและประเภทแห่งสาธนะ ตลอดจนรูปวิเคราะห์ต่าง ๆ ของกิตก์ ตามที่มีปรากฏในคัมภีร์สัททนต์ิปกรณ์ และคัมภีร์บาลีไวยากรณ์อื่น ๆ

สาธนะ

1. ความหมายของสาธนะ

คำว่า สาธนะ หมายถึง รูปสำเร็จของกิตก์ที่ใช้ในความหมายต่าง ๆ โดยมีปัจจัยเป็นเครื่องกำหนด กล่าวโดยตรง สาธนะ ก็คือ ความหมายของปัจจัยกิตก์นั่นเอง เช่น ปาจโก "ผู้หุง" คำว่า "หุง" เป็นความหมายของ ปจ ธาตุ ส่วนคำว่า "ผู้" เป็นความหมายของ ญฺว ปัจจัย ที่ใช้เป็นกัตตุสาธนะ

บาลีไวยากรณ์บางเล่มได้ให้ความหมายของสาธนะไว้ว่า "ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์"¹ ตามความหมายนี้ ศัพท์ที่จะได้ชื่อว่า สาธนะ ต้องมาจากรูปวิเคราะห์ ซึ่งท่านแสดงสาธนะไว้เฉพาะคำกิตก์ที่ใช้นามศัพท์อย่างเดียว ส่วนคำกิตก์ที่ใช้เป็นกริยาศัพท์ ไม่ได้แสดงสาธนะไว้ ความจริง คำกิตก์ทุกคำจัดเป็นสาธนะได้ทั้งสิ้น และสามารถนำไปตั้งวิเคราะห์ได้ มียกเว้นเฉพาะคำกิตก์ที่จัดเป็นอัพยศัพท์เท่านั้น ซึ่งไม่นิยมตั้งวิเคราะห์²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ อาชยาตและกิตก์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 188.

² มีศัพท์ 6 ชนิด ที่ไม่นิยมนำไปตั้งวิเคราะห์ คือ รูปที่ศัพท์ อาชยาต นิบาต

สาธนะนี้ มาจาก สาธ ธาตุ ในความหมายว่า "สำเร็จ, ให้สำเร็จ" ยุ บัจฉัย
มีวิเคราะห์ว่า "สาธะตีติ สาธัน" แปลว่า ชื่อว่า สาธนะ เพราะทำกริยาให้สำเร็จ³

ในคัมภีร์สัททนต์ปิปรณ์ตอนกติกกับป์ ท่านไม่เรียกว่า สาธนะโดยตรง เรียกว่า การก
บ้าง⁴ วาก บ้าง⁵ อย่างไรก็ตาม แม้คำเหล่านี้จะมีความหมายที่แท้จริงต่างกันบ้างเล็กน้อย
แต่ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่และบาลีไวยากรณ์น้อยบางเล่มก็สามารถใช้แทนกันได้ คำว่า
วาก ที่ใช้ในกริยาอาชยาค อาจใช้คำว่า การก หรือ สาธนะ แทนได้ เช่น

ยํ ติกาลํ ติปุริสํ	กริยา วาจิ ติการกํ
อติลึงค์ ทูวิวจนํ	ตทาชยาคตฺตํ วุจฺจติ ⁶

บทที่มี 3 กาล 3 บุรุษ กล่าวกริยา มี 3 การก ไม่เป็นทั้ง 3 ลึงค์
มี 2 วจนะ ท่านเรียกว่าอาชยาค

ติสาธนมฺหิ อาชยาคโต กิตโก สุตฺตสาธเน⁷

อาชยาคมี 3 สาธนะ กิตกมี 7 สาธนะ

²(ต่อ)

(รวมทั้งพวกอภัยยศัพท์) อุปสัค อาลปนะ และ สัพพนาม ท่านกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

รฺพฺหิชยาคํ นิปาตญฺจ-	ปสฺคฺกาลปนํ ตตา
สพฺพนามํติ เมเตสุ	น กโต วิคฺคโท ฉสุ.

³ชนกาวังสมทาเถระ, กัจจายนะชั้นพื้นฐาน, แปลโดย พระมหาประวัติ ธรรมรกุชิต
และวิชานนท์ สำน้อย (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส, 2531), หน้า 178.

⁴อัครวังสมทาเถระ, สัททนต์ปิปรณ์ สุตตมาลา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-
มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2522), หน้า 399.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

⁶พุทธปियมทาเถระ, ปทรูปสิทธิ, ฉบับวัดท่ามะโอ (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาดู-
การพิมพ์, 2526), หน้า 207.

⁷พระเจ้ากัจจวา, สททพินทุคนโถ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2525), หน้า 2.

2. ประเภทของสาธนะ

สาธนะนี้ ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่ทั้งหลาย ไม่ได้แบ่งไว้ชัดเจน แต่ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์น้อยโดยทั่วไป แบ่งออกเป็น 7 สาธนะ⁸ คือ

- 2.1 กัตตุสาธนะ
- 2.2 กัมมสาธนะ
- 2.3 ภาวสาธนะ⁹
- 2.4 กรณสาธนะ
- 2.5 สัมปทานสาธนะ
- 2.6 อปาทานสาธนะ
- 2.7 อธิกรณสาธนะ¹⁰

⁸ในหนังสือพระมูลกัจจายนสูตร แบ่งสาธนะเป็น 8 โดยเพิ่มคัสสี่ลาหิสาธนะ แต่บาลีไวยากรณ์น้อยจัดสาธนะนี้รวมไว้ในกัตตุสาธนะ สาธนะทั้ง 7 นี้ เมื่อกกล่าวโดยย่อแล้ว มี 2 สาธนะ คือ

สัตติสาธนะ คือ รูปสำเร็จที่กล่าวถึงสัตติ (พลัง) ได้แก่ กัตตุสาธนะ กัมมสาธนะ กรณสาธนะ สัมปทานสาธนะ อปาทานสาธนะ และ อธิกรณสาธนะ

กิริยาสาธนะ คือ รูปสำเร็จที่กล่าวถึงกิริยา ได้แก่ ภาวสาธนะ

⁹ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์น้อยบางเล่ม จัดไว้เป็นสาธนะที่ 7 (สหหุตตเภทจินตา, หน้า 79)

กิเตนากิหิต์ สตุต- สาธน์ ภาวสตุตมฺ.

¹⁰คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธีเรียกว่า ปเทศ

"เขตฺต จ ปเทโสติ อธิกรณการกํ วุจฺจติ" (ปทรูปสัทธี, หน้า 291).

รูปวิเคราะห์ของสาธนะ

1. ความหมายของรูปวิเคราะห์

คำว่า วิเคราะห์ หมายถึง การแยกหรือการกระจายให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของ ศัพท์ที่เป็นสาธนะ มาจาก วิ บทหน้า คห ธาตุ ในความหมายว่า "ถือเอา" อ ปัจจัย มี วิเคราะห์ว่า "นิปฺนฺนฺสฺส อตุโธ วิเสเสน คยฺหฺตฺติ วิคฺคฺโท"¹¹ แปลว่า ชื่อว่า วิคฺคฺท เพราะถือเอาความหมายแห่งศัพท์ที่สร้างรูปคำได้โดยเฉพาะ

ดังนั้น รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ จึงหมายถึง รูปประโยคซึ่งแสดงที่มาของ สาธนะ ทำให้เห็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของศัพท์ได้อย่างชัดเจน และสามารถแปลได้ถูกต้อง เช่น สาวโก "ผู้ฟัง" เป็นกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า สุณาติ แสดงว่ามาจาก สุ ธาตุ ในความหมายว่า "ฟัง" เป็นกัตตุวาจก เมื่อนำทั้งรูปวิเคราะห์และสาธนะมาเรียงกันจะได้รูป ดังนี้

สุณาติ สาวโก

ชื่อว่า สาวก เพราะฟัง

ในการตั้งวิเคราะห์ ระหว่างรูปวิเคราะห์กับสาธนะ นิยมใส่ อิติ ศัพท์ เข้ามา เพื่อแสดงความหมายของกัตตุ เป็นต้น¹² ยกเว้นภาวสาธนะ เท่านั้น ไม่นิยมใส่ อิติ ศัพท์ เพราะไม่ได้แสดงความหมายอะไร¹³ อิติ ศัพท์ ที่ใส่เข้ามา มีความหมายเท่ากับคำว่า "เท่ากับ" ดังนั้น ในรูปวิเคราะห์หนึ่ง ๆ อาจแยกเป็นส่วนต่าง ๆ ได้ดังนี้

1) วิคฺคฺทวากฺย คือ ส่วนที่เป็นรูปวิเคราะห์

2) ปทศฺตฺตฺวิปลฺลส คือ ส่วนที่เป็น อิติ ศัพท์

¹¹ ชนกาภิวังสมทาเถระ, กัจจายนะชั้นพื้นฐาน, หน้า 187.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 179.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 185.

3) นิพยุคนบท คือ ส่วนที่เป็นสาธนะหรือบทสำเร็จ บางครั้งเรียกว่า
บทปลง

ในส่วนที่เป็นรูปวิเคราะห์ นอกจากตัวธาตุซึ่งเป็นส่วนสำคัญขาดไม่ได้แล้ว บางครั้งอาจมีองค์ประกอบย่อยอื่น ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว หรือมีบทต่าง ๆ ที่ใส่เข้ามาเพื่ออธิบายความหมายของศัพท์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ถ้าตัวธาตุซึ่งเป็นรากของศัพท์ ใช้ในความหมายพิเศษ หรือไม่ค่อยมีใช้ ท่านมักจะใส่บทไขธาตุเข้ามาช่วยอธิบายความหมาย และในส่วนที่เป็นบทสำเร็จ บางครั้งท่านก็ใส่บทไขให้ด้วย เรียกว่า วิเสสลาภี หรือลิงคัตถะ¹⁴

ข้อสำคัญในการตั้งวิเคราะห์ คือ ทั้งรูปวิเคราะห์และสาธนะ จะต้องมีความเห็นอก-
ความเท่ากัน ต่างกันแต่เพียงว่า บทหนึ่งเป็นกิริยา บทหนึ่งเป็นนาม (เรียกว่า อสปทวิคฤท)
หรือเป็นบทนามทั้งสองบท (เรียกว่า สปทวิคฤท) เช่น

เนตตี นายโก (ชื่อว่า นายก เพราะนำไป)		
เนติ	อติ	นายโก
1. เป็นกิริยาอาชยาค กัตตุวจาก		1. เป็นกิตก์ กัตตุสาธนะ
2. มาจาก นี้ ธาตุ		2. มาจาก นี้ ธาตุ
3. ลง อ ปัจจัย ประจำหมวดธาตุ แล้วลบทั้ง		3. ไม่ลงปัจจัยประจำหมวดธาตุ
4. ลง ตี วิภคตี มีความหมายเป็น ปัจจุบันกาล		4. ลง ญฺว ปัจจัย มีความหมาย เป็นปัจจุบันกาล (เป็นได้ 3 กาล)

¹⁴ พระโสภณคณาภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน ป.9), อธิบายวากยสัมพันธ์, เล่ม 2
(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 25.

2. ประเภทของรูปวิเคราะห์

รูปวิเคราะห์ต่าง ๆ ของสาธนะ ในบาลีไวยากรณ์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แบ่งเป็น 3 รูป ตามวาทก ในกิริยาอาชยาค คือ-

2.1 กัตตุรูป ได้แก่ รูปวิเคราะห์ที่เป็นกัตตุวาทก และเหตุกัตตุวาทก

2.2 กัมมรูป ได้แก่ รูปวิเคราะห์ที่เป็นกัมมวาทก และเหตุกัมมวาทก

2.3 ภาวรูป ได้แก่ รูปวิเคราะห์ที่เป็นภาววาทก¹⁵

ในรูปวิเคราะห์ที่เป็นกัตตุรูปนั้น ประกอบธาตุเป็นกิริยาอาชยาคอย่างเดียว ส่วนที่เป็นกัมมรูปและภาวรูปนั้น นอกจากจะประกอบธาตุเป็นกิริยาอาชยาคแล้ว ยังประกอบเป็นกิตก์ได้ด้วย

3. การประกอบรูปวิเคราะห์

ในการตั้งวิเคราะห์ศัพท์ ไม่ว่าจะ เป็นกัตตุรูป กัมมรูปหรือ ภาวรูป ก็ตาม สิ่งสำคัญที่สุด ก็คือ ต้องสามารถแยกศัพท์นั้น ๆ ได้ว่า มาจากธาตุ และปัจจัยอะไร เป็นอกรรมธาตุหรือสกรรมธาตุ เพราะธาตุบางตัวมีข้อจำกัดในการตั้งวิเคราะห์ คือ

อกรรมธาตุ มักใช้ตั้งวิเคราะห์เฉพาะ กัตตุรูป และ ภาวรูป

สกรรมธาตุ มักใช้ตั้งวิเคราะห์เฉพาะ กัตตุรูป และ กัมมรูป

เมื่อสามารถแยกได้ว่า ส่วนไหนเป็นธาตุ และส่วนไหนเป็นปัจจัยของศัพท์ ก็นำตัวธาตุนั้นมาประกอบเป็นกิริยาศัพท์ ดังนี้

3.1 การประกอบรูปวิเคราะห์ในกัตตุรูป

ตัวธาตุในรูปวิเคราะห์ที่เป็นกัตตุรูปประกอบเป็นกิริยาอาชยาคได้-

¹⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์อาชยาค และกิตก์, หน้า 190.

อย่างเดี่ยว เป็นได้ 2 วาจก และต้องประกอบด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ จากอาชยาศ กือ

1) ถ้าเป็นกัตตุวาจก ต้องลงปัจจัยประจำหมวดธาตุ (วิกรมปัจจัย) 15 ปัจจัย ตัวใดตัวหนึ่ง ส่วนวิกัตตินั้น ต้องพิจารณาปัจจัยก่อนว่า ใช้ได้ในกาลใดบ้าง

ปัจจัยที่ใช้ในความหมายเป็นปัจจุบันกาล เช่น อนุต, มาน ปัจจัย ต้องตั้งวิเคราะห์เป็นปัจจุบันกาล เช่น มหนฺโต (บุชชอญฺ) มาจาก มห ธาตุ ในความหมายว่า "บุชช" ลง อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ แล้วลง อนุต ปัจจัย ตั้งวิเคราะห์ว่า

มหฺตฺติ มหนฺโต¹⁶

ชื่อว่า มหนฺต เพราะบุชชอญฺ

ปัจจัยที่ใช้ในความหมายเป็นอดีตกาล เช่น ต ปัจจัย¹⁷ ต้องตั้งวิเคราะห์เป็นอดีตกาล เช่น ชาโต (เกิดแล้ว) มาจาก ชน ธาตุ ในความหมายว่า "เกิด" ต ปัจจัย ตั้งวิเคราะห์ว่า

อชยฺตฺติ ชาโต¹⁸

ชื่อว่า ชาต เพราะได้เกิดแล้ว

ปัจจัยที่ใช้ในความหมายเป็นอนาคตกาล เช่น สฺสนฺต (สุส) ปัจจัย ต้องตั้งวิเคราะห์เป็นอนาคตกาล เช่น ภิกฺขิสฺส (จักขอ) มาจาก ภิกฺข ธาตุ ในความหมายว่า "ขอ" อี อากมฺ สฺสนฺต ปัจจัย ตั้งวิเคราะห์ว่า

¹⁶ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 314.

¹⁷ ต ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล แต่นิยมใช้เป็นอดีตกาล.

¹⁸ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 392.

(ภิกขุ) ภิกขิสฺสตีติ ภิกขิสฺส¹⁹

ชื่อว่า ภิกขิสฺสฺนต เพราะจักขอ (ภิกษา)

ถ้าเป็นได้ทั้ง 3 กาล เช่น ฌ ปัจจัย จะตั้งวิเคราะห์เป็นกาล-
ใดก็ได้ เช่น กุมภกาโร (ผู้ทำหม้อ, ช่างหม้อ) มาจาก กุมภ บทหน้า กร ธาตุ ฌ ปัจจัย
ตั้งวิเคราะห์ ว่า

กุมภ กโรติ อกาลิ กริสฺสตีติ กุมภกาโร²⁰

ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำอยู่ ได้ทำ จักทำหม้อ

ส่วนมากนิยมตั้งวิเคราะห์ไว้เฉพาะปัจจุบันกาลอย่างเดียว เช่น
กมฺมกาโร (ผู้ทำกรงาน) มาจาก กมฺม บทหน้า กร ธาตุ ฌ ปัจจัย ตั้งวิเคราะห์ว่า

กมฺม กโรตีติ กมฺมกาโร²¹

ชื่อว่า กมฺมการ เพราะทำกรงาน

นอกจากบางศัพท์เท่านั้นที่มีความหมายบ่งถึงกาลใดกาลหนึ่ง
โดยเฉพาะ เช่น ปุรินฺทโท (ผู้ให้ทานในกาลก่อน) มาจาก ปุร บทหน้า ทท ธาตุ อ ปัจจัย
เป็นได้ 3 กาล แต่ตั้งวิเคราะห์เป็นอดีตกาลว่า

ปุเร ทานํ อทาสีติ ปุรินฺทโท, เทวราชา²²

ชื่อว่า ปุรินฺท เพราะได้ให้ทานในกาลก่อน คือ เทวราชา
(พระอินทร์)

¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 415.

²⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

²¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 375.

²²กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2530),
หน้า 254.

คำว่า ปุรินุทโท นี้ ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ท่านตั้งวิเคราะห์เป็น

ปัจจุบันกาลว่า

ปุเร ทานํ ททาสีติ ปุรินุทโท²³

ชื่อว่า ปุรินุทท เพราะให้ทานในกาลก่อน ซึ่งท่านคงมุ่งหมาย
ถึงเวลาขณะที่ให้

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้วิภัตติอาชยาค คือ ปัจจุบันกาล นิยม
ใช้วิภัตติหมวดวัตตมานา อดีตกาล นิยมใช้วิภัตติหมวดอัชชัตตนี และอนาคตกาล นิยมใช้วิภัตติ
หมวดภวิสสันติ แต่สำหรับปัจจัยบางตัวที่ใช้ในความหมายพิเศษบางอย่าง ประกอบเป็นวิภัตติ
หมวดอื่นได้บ้าง เช่น มาน ปัจจัย ที่ใช้ในความหมายที่เป็นความหวังและเป็นชื่อเฉพาะในรูป
วิเคราะห์ประกอบกริยาเป็นปัญจมีวิภัตติ เช่น

วทฺหตุติ วทฺหมาน²⁴

ชื่อ วทฺหมาน เพราะของจงเจริญ

2. ถ้าเป็นเหตุกัตตุวจาก ต้องลงการิตปัจจัย 4 ตัว คือ เณ ฌย
ณาเป ณาปย ตัวใดตัวหนึ่ง ส่วนการลงวิภัตติอาชยาคนั้น ต้องพิจารณาลักษณะการใช้ของ
ปัจจัยกัตกเช่นเดียวกับในกัตตุวจาก แต่มักตั้งวิเคราะห์เป็นปัจจุบันกาล เช่น

ชนโก (ผู้ให้เกิด, บิดา) มาจาก ชน ธาตุ ฌวุ ปัจจัย มี-

วิเคราะห์ว่า

ชเนตีสติ ชนโก²⁵

ชื่อ ชนก เพราะให้เกิด

²³ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมालา, หน้า 375.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 407.

สมโธ (ผู้ทำให้กิเลสสงบ) มาจาก สม ธาตุ ๓ ปัจจัย มี-

วิเคราะห์ว่า

กิเลส สมเอตติ สมโธ²⁶

ชื่อว่า สมถ เพราะทำให้กิเลสสงบ

อาณายโก (ผู้บังคับ, ผู้สั่ง) มาจาก อาณ ธาตุ²⁷ ลง ฌาเบ
ปัจจัย แล้วลง ฌว ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

อาณายตีติ อาณายโก²⁸

ชื่อว่า อาณายก เพราะสั่งบังคับ

ปีตา (ผู้ทำให้บุตรอิมเอบใจ) มาจาก ปี ธาตุ²⁹ รัศ ปัจจัย

มีวิเคราะห์ว่า

ปุตุต ปีณยตี ทปเปตีติ ปีตา³⁰

ชื่อว่า ปีตา เพราะทำให้บุตรอิมเอบใจ คือให้อิมหนา

²⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

²⁷อาณ ธาตุนี้ ความจริงคือ อา บทหน้า ฌา ธาตุ มีความหมายว่า "รู้ทั่ว, รู้ชัด"
ดังนั้น อาณายโก จึงแปลว่า "ผู้ให้รู้ชัด" ได้แก่ ผู้สั่ง.

²⁸อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 408.

²⁹คำว่า ปีตา ท่านแสดงว่า มาจาก ปา ธาตุ ก็ได้ (สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา
หน้า 387).

³⁰อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 387.

3.2 การประกอบรูปวิเคราะห์ในกัมมรูป

ตัวธาตุในรูปวิเคราะห์ที่เป็นกัมมรูปประกอบเป็นกิริยาศัพท์ได้ 2
แบบ คือ อาชยาต และกิตก์

3.2.1 อาชยาต ประกอบเป็นได้ 2 วาจก คือ

1) ถ้าเป็นกัมมวาจก ลง ย ปัจจัย บางครั้งลง อิ หรือ
อี อากม หน้า ย ค้วย ส่วนวิภัตติอาชยาตนั้น ใช้เช่นเดียวกับกัตตุวาจก และนิยมใช้วิภัตติ
ฝ่ายปรัสสพท เช่น

มีวิเคราะห์ว่า นิธิ (ขุมทรัพย์) มาจาก นิ บทหน้า ธา ธาตุ อิ ปัจจัย

นิธิยตีติ นิธิ³¹

ชื่อว่า นิธิ เพราะถูกฝังไว้

ธาตุ อิ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า อาทิ (เบื้องต้น, ชั้นแรก) มาจาก อา บทหน้า ทา

อาทียตีติ อาทิ³²

ชื่อว่า อาทิ เพราะ(อันเขา)ยอมดีเอา

อากม ต ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า ภาสตี (อันเขากล่าวแล้ว) มาจาก ภาส ธาตุ อิ

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

³² เรื่องเดียวกัน.

อภิชาติ ภาสิต³³

ชื่อว่า ภาสิต เพราะ(อันเขา)ได้กล่าวแล้ว

2) ถ้าเป็นเหตุกัมมวาทก ต้องลงการิตปัจจัยตัวใดตัวหนึ่ง
พร้อมทั้งลง ย ปัจจัย และ อี อากม หน้า ย ด้วย ในคัมภีร์สันติปกรณ์ ไม่มีตัวอย่างแสดง-
ไว้ แต่บาลีไวยากรณ์บางเล่มแสดงตัวอย่างไว้ เช่น

สิกขานีนี (วัตรอันเขาพึงให้ศึกษา) มาจาก สิกข
ธาคู ลง ณาเป ปัจจัย แล้วลง อนีนี ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สิกขาปิยเตติ สิกขานีนี³⁴

ชื่อว่า สิกขานีนี เพราะ(อันเขา)พึงให้ศึกษา

กรณ์ (วัตรอันเขาให้ทำ) มาจาก กร ธาคู ยุ ปัจจัย

มีวิเคราะห์ว่า

การาปิยเตติ กรณ³⁵

ชื่อว่า กรณ เพราะอันเขาให้ทำ

3.2.2 กิตก์

คำกิตก์ที่นำมาใช้เป็นกริยากัมมวาทก จะประกอบด้วยกัจจปัจจัย

³³เรื่องเดียวกัน, หน้า 383.

³⁴กิม หงส์ลดาธมภ์, บันไดไวยากรณ์กิตก์ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2474),
หน้า 37.

³⁵เรื่องเดียวกัน.

2 ตัว คือ ทพ และ อนัย โดยมากนิยมใช้ ทพ ปัจจัย เช่น

ทฤกษ์ (จิตอันบุคคลรักษาได้โดยยาก) มาจาก ทู บทหน้า
รฤช ธาตุ ข ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

ทุกเชน รฤชิตพพนติ ทฤกษ์³⁶

ชื่อว่า ทฤกษ์ เพราะ(อันบุคคล)พึงรักษาได้โดยยาก

สุทสุส (โทษอันบุคคลพึงเห็นได้โดยง่าย) มาจาก สู บทหน้า
หิส ธาตุ ข ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สุเชน หิสิตพพนติ สุทสุส³⁷

ชื่อว่า สุทสุส เพราะ(อันบุคคล)พึงเห็นได้โดยง่าย

ส่วนคำกิตก์ที่นำมาใช้เป็นกริยาเหตุกัมมวาจกในรูปวิเคราะห์
ในคัมภีร์สันตปิปกรณ์ไม่มีตัวอย่างแสดงไว้

3.3 การประกอบรูปวิเคราะห์ในภาวรูป

ตัวธาตุในรูปวิเคราะห์ที่เป็นภาวรูปประกอบ-
เป็นกริยาศัพท์ได้ 2 แบบ คือ อาชยาดและกิตก์

3.3.1 อาชยาด

ธาตุสามารถประกอบเป็นกริยา
อาชยาด ภาววาจกได้ โดยการลง ย ปัจจัยประจำภาววาจก แต่บางครั้งก็ลง ย ปัจจัยทั้งได้³⁸

³⁶ อัครวังสมทาเถระ, สันตปิปกรณ์ สุตตมालา, หน้า 384.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ พุทธปियมทาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 226.

ส่วนวิภคิตอาชยาคก็ประกอบเช่นเดียวกับกัตตุรูปและกัมมรูป แต่ในภาวรูปนี้นิยมใช้วิภคิตฝ่าย
อัตตโนบทเท่านั้น เช่น

ชนนํ (การเกิด) มาจาก ชน ธาตุ ญ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

ชายเต ชนนํ³⁹

(อันเขา)ย่อมเกิด ชื่อว่า ชนน

สวณํ (การฟัง) มาจาก สฺ ธาตุ ญ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สุยเต สวณํ⁴⁰

(อันเขา)ย่อมฟัง ชื่อว่า สวณ

นฺนทฺ (ความเพลิกเพลิน) มาจาก นนฺ ธาตุ ญ ปัจจัย มี

วิเคราะห์ ว่า

นฺนทเต นฺนทฺ⁴¹

(อันเขา)ย่อมเพลิกเพลิน ชื่อว่า นนฺท

ภวิตพฺ (ฟังมี, ฟังเป็น) มาจาก ภฺ ธาตุ อี อากม ทพ

ปัจจัย มีวิเคราะห์ ว่า

ภฺยเต อภวิตถ ภวิสฺสเต ภวิตพฺ⁴²

(อันเขา)เป็นอยู่ ได้เป็นแล้ว จักเป็น ชื่อว่า ภวิตพ

³⁹ อัครวังสมทาเดระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 407.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.

รูปวิเคราะห์ที่เป็นภาวรูปนี้ ไม่นิยมใส่ อิติ ศัพท์ระหว่าง
รูปวิเคราะห์กับสาธนะ แต่บางครั้งก็ใส่ได้ เช่น

คัต (เพลงขับ) มาจาก เก ธาตุ ต ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

อภายิตถาติ คัต⁴³

ชื่อว่า คัต เพราะ(อันเขา)ได้ขับแล้ว

นจจ (การฟ้อนรำ) มาจาก นต ธาตุ ต ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

อนจจิตถาติ นจจ⁴⁴

ชื่อว่า นจจ เพราะ(อันเขา)ได้ฟ้อนรำแล้ว

นอกจากจะลง ย ปัจจัยแล้ว ในบางครั้งถ้ามีความหมายเป็น
เหตุ ก็ให้ลง การิตปัจจัย ได้ เช่น

ผนทาปน (การให้คั่นรน) มาจาก ผนท ธาตุ ลง ณาเป
ปัจจัย แล้วลง ย ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

ผนทาปยเต ผนทาปน⁴⁵

(อันเขา)ย่อมาให้คั่นรน ชื่อว่า ผนทาปน

3.3.2 กิตก์

ในรูปวิเคราะห์ภาวรูปซึ่งประกอบธาตุเป็นกิตก์นี้ ในกัมภีร์

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 383.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 407.

ศัพท์นิพนธ์ ใช้ปัจจัยกิตก์ 6 ตัว คือ อนีย ฌ ต ตพฺพ ติ และ ญ ปัจจัย แต่โดยทั่วไป
นิยมใช้ ตพฺพ และ ญ ปัจจัย เท่านั้น เช่น

กหนด (การถือเอา) มาจาก กท ธาตุ ญ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

กหนด กหนด⁴⁶

(อันเขา)ฟังถือเอา ชื่อว่า กหนด

กาโท กหนด⁴⁷

การถือเอา ชื่อว่า กหนด

กุกุกุจ (ความรำคาญ) มาจาก กุ บทหน้า กร ธาตุ ต
ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

กุกุจติ กต กุกุกุจ⁴⁸

การทำที่น่ารังเกียจ ชื่อว่า กุกุกุจ

นันทน์ (ความเพลิดเพลิน) มาจาก นนฺท ธาตุ ญ ปัจจัย
มีวิเคราะห์ว่า

นันทิตพฺพ นนฺท⁴⁹

(อันเขา)ฟังเพลิดเพลิน ชื่อว่า นนฺท

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 405.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

กรณ (การทำ) มาจาก กร ธาตุ ฎ บัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

กฤติ กรณ⁵⁰

การทำ ชื่อว่า กรณ

จินตา (ความคิด) มาจาก จินต ธาตุ อ บัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

จินตน์ จินตา⁵¹

ความคิด ชื่อว่า จินตา

สติ (ความระลึกได้) มาจาก สร ธาตุ ติ บัจจัย มี-

วิเคราะห์ว่า

สรณ สติ⁵²

ความระลึกได้ ชื่อว่า สติ

ปเวโส (การเข้าไป) มาจาก ป บทหน้า วิส ธาตุ ฌ บัจจัย

มีวิเคราะห์ว่า

ปวิสณ ปเวโส⁵³

การเข้าไป ชื่อว่า ปเวส

กต (การไป) มาจาก กม ธาตุ ต บัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 409.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 383.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 428.

กมนิ กต⁵⁴

การไป ชื่อว่า กต

ในกรณีที่ศัพท์ประกอบด้วย ยุ ปัจจัย เป็นต้น ในรูปวิเคราะห์
อาจใช้ ยุ ปัจจัย ก็ได้ เช่น

กมนิ (การไป) มาจาก กม ธาตุ ยุ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

กมนิ กมน⁵⁵

การไป ชื่อว่า กมน

มีข้อสังเกต คือ บทสำเร็จหรือบทปลงของศัพท์ที่ประกอบ-
ด้วยกิจปัจจัย ซึ่งใช้ในภาวสาธนะ จะเป็นเอกวจนะนุงสกลิงค์อย่างเดียว ส่วนที่ประกอบ-
ด้วยกิตปัจจัย จะเป็นเอกวจนะ นุงลิงค์ มียกเว้นบางปัจจัย เช่น ต ปัจจัย จะเป็นเอกวจนะ
นุงสกลิงค์⁵⁶

ในการนำธาตุมาประกอบเป็นวากต่าง ๆ ตามรูปวิเคราะห์นี้
บางครั้งอาจได้กริยาศัพท์ในรูปวิเคราะห์ไม่เหมือนกัน แต่บทสำเร็จ (สาธนะ) เหมือนกัน
ข้อนี้ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะคำกิตก์คำเดียวอาจแยกธาตุได้ต่าง ๆ กัน⁵⁷ เช่น

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵ พระมหานาค อุปนาโค, อธิบายบาลีไวยากรณ์ นามกิตก์ และกริยากิตก์
(พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2513), หน้า 14.

⁵⁶ ธรรมกิตติเถระ, พาลาวตารโ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2522), หน้า 40.

อุปปัจโย โฉ ทุตติยา อุปปัจโย ปุเม สียุ
ยุ จากตฺตริ ภาวสุมี กิจฺจา โต จ นฺสุสเก.

⁵⁷ อัครวังสมหาเถระ, สัทหนทีปกรณ ธาตุมาลา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-
มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2523), หน้า 337.

กรุณา (ความเอ็นดู) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ แสดงว่า
มาจาก กร ธาตุ หรือ กิร ธาตุ หรือ รุช ธาตุ ที่มี ก เป็นบพหน้า ก็ได้ มีวิเคราะห์
ต่างกัน ดังนี้

ปรทุกุเช สติ สาธุนิ ทหยมกมฺปนํ กโรตีติ กรุณา⁵⁸

ชื่อว่า กรุณา เพราะทำให้ใจของคนดีหวั่นไหวเมื่อคนอื่น

มีทุกข์

กิริติ ปรทุกุชํ วิกุชิปตีติ กรุณา⁵⁹

ชื่อว่า กรุณา เพราะเรียกราย คือ ชักทุกข์ของคนอื่นทิ้งไป

กํ รุณุชตีติ กรุณา⁶⁰

ชื่อว่า กรุณา เพราะปิดกั้นความสุข

เมธา (ปัญญา) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์แสดงว่า มาจาก
เม-ธร ธาตุ หรือ มิธฺ ธาตุ หรือ เมธ ธาตุ ก็ได้ มีวิเคราะห์ต่างกัน ดังนี้

สุขุมํ อตฺถํ ธมฺมณฺญจ ชิปฺปํ เมติ กณฺหาติ ธาเรติ

จาติ เมธา⁶¹

57 (ต่อ)

นानาธาตฺวเสนปี ทิ ปทานิ สิทธิ สฺมปฺกจฺจนฺติ.

58 อัครวังสมทาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 420.

59 เรื่องเดียวกัน.

60 เรื่องเดียวกัน, หน้า 421.

61 เรื่องเดียวกัน.

ชื่อว่า เมธา เพราะเรียน รู้ และทรงจำไว้ได้ซึ่งอรรถ
และธรรมะแม้ที่ละเอียดลึกซึ้งได้อย่างรวดเร็ว

สมโหม่ เมธติ หีสติ วินาเสตติ เมธา⁶²

ชื่อว่า เมธา เพราะกำจัด คือเบียดเบียน ได้แก่ ยิง-
ความหลงมัวเมาให้พินาศ

ปาปเก อกุสเล ธมฺเม เมธติ หีสตีติ เมธา⁶³

ชื่อว่า เมธา เพราะกำจัดคือเบียดเบียนอกุศลธรรมที่ต่ำช้า

ขนฺโธ (กอง) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์แสดงว่ามาจาก ขาธ ธาตุ,
ขนุ ธาตุ, ขน ธาตุ หรือ ธา ธาตุ ที่มี ขั เป็นบทรหน้า ก็ได้ มีวิเคราะห์ต่างกัน ดังนี้

ชาติชรามรณาทีหิ สํสารทุกฺเขหิ ขชชตีติ ขนฺโธ⁶⁴

ชื่อว่า ขนฺธ เพราะถูกทุกขในสงสารมีชาติ ชรา และมรณะ

เป็นต้นเดียวกัน

ขนิยติ ปริขณฺณุตตีติ ขนฺโธ⁶⁵

ชื่อว่า ขนฺธ เพราะถูกขุด คือ เจาะโดยรอบ

ขั สุนฺณุกาโร ธาเรตีติ ขนฺโธ⁶⁶

⁶² เรื่องเดียวกัน.

⁶³ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 489.

⁶⁴ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 418.

⁶⁵ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 476.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

ชื่อ ขนุธ เพราะทรงสภาพความว่างเปล่าไว้

สุข (ความสุข) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์แสดงว่า มาจาก
สุข ธาตุ, ขาท ธาตุ ที่มี สุ เป็นบทรหน้า, หรือ ขนุ ธาตุ ที่มี สุ เป็นบทรหน้า ก็ได้ มีวิเคราะห์
ต่างกัน ดังนี้

สุขยตีติ สุข⁶⁷

ชื่อว่า สุข เพราะสบาย

สุญฺสุ ทุกฺขิ ขาทตีติ สุข⁶⁸

ชื่อว่า สุข เพราะเกี่ยวกินความทุกข์ได้โดยง่าย

สุญฺสุ ทุกฺขิ ขนตีติ สุข⁶⁹

ชื่อว่า สุข เพราะชุกความทุกข์ได้โดยง่าย

ทุกฺขิ (ความทุกข์) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์แสดงว่า มาจาก
ทุกฺข ธาตุ, ขาท ธาตุ ที่มี ทุ เป็นบทรหน้า, หรือ ขนุ ธาตุ ที่มี ทุ เป็นบทรหน้า ก็ได้ มี
วิเคราะห์ต่างกัน ดังนี้

ทุกฺขยตีติ ทุกฺขิ⁷⁰

ชื่อว่า ทุกฺข เพราะลำบาก

ทุกฺญฺสุ สุขิ ขาทตีติ ทุกฺขิ⁷¹

67 เรื่องเดียวกัน, หน้า 492.

68 เรื่องเดียวกัน.

69 เรื่องเดียวกัน.

70 เรื่องเดียวกัน.

71 เรื่องเดียวกัน.

ชื่อว่า ทุกข เพราะเกี่ยวกินความสุขอย่างชั่วช้า

ทฤษฎี สุขี ขนดีดี ทุกข์⁷²

ชื่อว่า ทุกข เพราะชุกความสุข อย่างชั่วช้า

ภิกขุ (ภิกษุ) ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ แสดงว่า มาจาก ภิก
ธาคู, อิกข ธาคู ที่มี ภา คัพทเป็นบพหน้า, หรือ ภิกข ธาคู ก็ได้ มีวิเคราะห์ต่างกัันดังนี้

กิเลส ภินุหิตติ ภิกขุ⁷³

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะทำลายกิเลส

สังสาระ ภัย อิกขิตติ ภิกขุ⁷⁴

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะเห็นภัยในสงสาร

ภิกขุชนสีโลติ ภิกขุ⁷⁵

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะมีปกติขอ

ในบางครั้ง แม้การประกอบกริยาศัพท์ในรูปวิเคราะห์ จะ-
เหมือนกันทุกอย่าง แต่บพสำเร็จต่างกัันเพราะปัจจัย เช่น

เสตุ (สะพาน) มาจาก สิ ธาคู ตุ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

⁷² เรื่องเดียวกัน.

⁷³ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

สี่ติ พุณฺณตีติ เสตุ⁷⁶

ชื่อว่า เสตุ เพราะถูกผูกคือพันเอาไว้

สี่สี (สี่ระชะ) มาจาก สิ ธาตุ อีส ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สี่ติ พุณฺณตีติ สีส⁷⁷

ชื่อว่า สีส เพราะถูกผูกคือพันเอาไว้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคำกิตก์บางคำจะสามารถแยกธาตุได้ต่าง ๆ กัน แต่ความหมายของธาตุเหล่านั้น ก็ต้องเหมาะสมกับความหมายของคำกิตก์ที่นำไปใช้ด้วย ไม่ใช่แยกได้ตามความพอใจ

แม้จะสามารถนำธาตุไปประกอบเป็นกริยาศัพท์ต่าง ๆ ตามรูปวิเคราะห์ที่กล่าวมาแล้วได้ ก็ยังไม่จำเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในการตั้งวิเคราะห์ ต้องมีความรู้ในเรื่องอรรถหรือความหมายของธาตุด้วย จึงจะถือว่าเป็นนักวิเคราะห์ที่แท้จริง เพราะในการตั้งวิเคราะห์ บางครั้งท่านก็ไม่ได้นำธาตุของศัพท์นั้น ๆ มาประกอบเป็นกริยาศัพท์โดยตรง แต่เป็นการตั้งวิเคราะห์ตามความหมายของธาตุ โดยอาศัยธาตุอื่น ในที่นี้ผู้วิจัยแบ่งลักษณะการตั้งวิเคราะห์ของธาตุเป็น 4 อย่าง คือ

1) ธาตุวิคฺคห หมายถึง การตั้งวิเคราะห์โดยใช้ธาตุของศัพท์นั้น ๆ ประกอบเป็นกริยาศัพท์โดยตรง เช่น

สา (สุนัข) มาจาก สฺ ธาตุ อา ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สุณาคีติ สา⁷⁸

⁷⁶ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพจนานุกรม, หน้า 315.

⁷⁷ พุทฺธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 332.

⁷⁸ อัครวังสมมหาเถระ, สัทธานิติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 377.

ชื่อว่า สา เพราะฟัง

หรือ สามิกสฺส วณฺเณ สุตตํ สํ ๗๙

ชื่อว่า สา เพราะฟังคำของเจ้าของ

สตฺถา (พระศาสดา) มาจาก สาส ธาตุ รตฺถุ ปัจจัย มี

วิเคราะห์ว่า

สาสตีติ สตฺถา^{๘๐}

ชื่อว่า สตฺถา เพราะสั่งสอน

หรือ สเทวกํ โลกํ สาสตีติ สตฺถา^{๘๑}

ชื่อว่า สตฺถา เพราะสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก

2) ธาตุวิคฺคห หมายถึง การตั้งวิเคราะห์โดยอาศัยธาตุอื่น
ซึ่งมีความหมายตรงกับความหมายของธาตุของศัพท์นั้น ๆ มาประกอบเป็นกริยาศัพท์ เช่น

สาโม (ผู้สามารถ) มาจาก สา ธาตุ ม ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

สกฺโกตีติ สาโม^{๘๒}

ชื่อว่า สาม เพราะสามารถ

^{๗๙} อัครวังสมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 325.

^{๘๐} พระมหานาค อุปนาโค, อธิบายบาลีไวยากรณ์ นามกิต্ত์ และกริยากิต্ত์, หน้า 79.

^{๘๑} อัครวังสมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 387.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

ธาตุ (ผู้ทรงไว้) มาจาก ธา ธาตุ ตุ ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า
ธาเรตีติ ธาตุ⁸³

ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้

ในบางครั้ง การตั้งวิเคราะห์แบบธาตุวัตถุวิเศษก็อาศัยธาตุ
ของศัพท์นั้น ๆ นั้นเอง เพียงแต่เพิ่มอุปสรรกลงไปข้างหน้าธาตุ เพื่อให้ได้ความหมายตรงตาม
ความหมายของศัพท์ที่ใช้ เช่น

อนุสาสติ สตุธา⁸⁴

ชื่อว่า สตุธา เพราะพร่ำสอน

3) ธาตุธาตุวัตถุวิเศษ หมายถึง การตั้งวิเคราะห์โดยใช้ตัวธาตุ
และความหมายของตัวธาตุของศัพท์นั้น ๆ ประกอบเป็นกริยาศัพท์ มีลักษณะเป็นการไขความซึ่ง-
กันและกัน เช่น

สตุธา (พระศาสดา) มีวิเคราะห์ว่า

สาสติ อนุสาสติ สตุธา⁸⁵

ชื่อว่า สตุธา เพราะสั่งสอนคือพร่ำสอน

ยูโธ (ฝูง, โขลง, หมู่) มาจาก ยู ธาตุ ฒ ปัจจัย มี-
วิเคราะห์ว่า

⁸³ ชนกาทิวังสมหาเถระ, กัจจายนะชั้นพื้นฐาน, หน้า 147.

คำว่า ธาตุ นี้ ถ้าตั้งวิเคราะห์ว่า "ธาเรตีติ ธาตุ" ก็เป็น ธาตุวิเศษ ธรรมดา.

⁸⁴ พระปริยัติธรรมธาดา (แพ เปரியู), พระกัมภีร์ธาตุอุณาภิ (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, 2454), หน้าคำนำ.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน.

ยวติ มิสฺสึภวตฺติ ยูถ⁸⁶

ชื่อว่า ยูถ เพราะรวมกัน คือปะปนกัน

สีโม (เขต, แคน) มาจาก สี ธาตุ ม ปัจจัย มีวิเคราะห์ว่า

ลียติ พนฺธิยตฺติ สีโม⁸⁷

ชื่อว่า สีโม เพราะถูกผูกหรือพันเอาไว้

4) อธิบายคุณวิเศษ หมายถึง การตั้งวิเคราะห์แบบอธิบายความ ไม่ใช่ธาตุของศัพท์นั้น ๆ ประกอบเป็นกริยาศัพท์โดยตรง แต่ใช้ธาตุอื่นที่มีความหมายอธิบาย- ความของธาตุนั้น เช่น

สตฺถา (พระศาสดา) มีวิเคราะห์ว่า

เทเสตฺติ สตฺถา⁸⁸

ชื่อว่า สตฺถา เพราะแสดง

มจฺจุ (พญามัจจุราช, ความตาย) มาจาก มุส ธาตุ ตฺยุ ปัจจัย
มีวิเคราะห์ว่า

ปานํ จชตฺติ มจฺจุ⁸⁹

ชื่อว่า มจฺจุ เพราะปรากฏชีวิต (สัตว์)

⁸⁶ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 401.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁸ พระปริยัติธรรมธาดา (แพ เปரியัญ), พระคัมภีร์ธาตุอานาที, หน้ากานำ.

⁸⁹ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 405.

4. โครงสร้างรูปวิเคราะห์ของสาธนะ

4.1 กัตตุสาธนะ

คำว่า กัตตุสาธนะ ตามรูปศัพท์แปลว่า "รูปสำเร็จที่เป็นกัตตุคือเป็นผู้ทำกิริยาอาการต่าง ๆ" ในรูปวิเคราะห์ประกอบกิริยาเป็นกัตตุวางกหรือเหตุกัตตุวางก ซึ่งเรียกว่า กัตตุรูป และจะต้องนำบทประธานในรูปวิเคราะห์มาเป็นประธานของบทสำเร็จ (บทปลง) ด้วยศัพท์ที่เป็นกัตตุสาธนะนี้ใช้เป็นชื่อของผู้ทำกิริยาอาการ เช่น กมุทกาโร (ผู้ทำการงาน) นายโก (ผู้นำไป) ทายโก (ผู้ให้) พุทฺโธ (ผู้รู้) ภูชโค (ผู้เลื่อยไป, งู) เป็นต้น

การตั้งวิเคราะห์ของสาธนะนี้ โดยทั่วไปมี 3 แบบ คือ

- 1) กัตตุรูป กัตตุสาธนะ มีคำแปลว่า "ผู้..."
- 2) กัตตุรูป ตัสนีสสาธนะ⁹⁰ มีคำแปลว่า "ผู้...โดยปกติ"
- 3) สมาสรูป⁹¹ ตัสนีสสาธนะ มีคำแปลว่า "ผู้มี...เป็นปกติ"

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป กัตตุสาธนะ

กัตตุรูป กัตตุสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ที่สำคัญ ดังนี้

แบบที่ 1 ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

⁹⁰คำว่า ตัสนีสสาธนะ เป็นชื่อเรียกย่อของกัตตุสาธนะ ซึ่งใช้ในความหมายที่เป็นตัสนีสละ (เป็นปกติของสิ่งนั้น) แต่บาลีไวยากรณ์บางเล่มจัดเป็นสาธนะหนึ่งต่างหาก เรียกว่า ตัสนีสลาหิสสาธนะ

⁹¹สมาสรูป จัดเป็นรูปวิเคราะห์พิเศษของกัตตุสาธนะ ดังนั้นจึงไม่ได้จัดไว้ในประเภทของรูปวิเคราะห์

รุชตีติ โรโค⁹²

ชื่อว่า โรค เพราะเสียดแทง

ชเนตีติ ชนโก⁹³

ชื่อว่า ชนก เพราะให้เกิด

แบบที่ 2 ธาตุ + ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

ภุชนุโต คจณตีติ ภุชโก⁹⁴

ชื่อว่า ภุชก เพราะเลื่อยไป

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ เป็นลักษณะพิเศษของคัมภีร์สัททนีติปกรณ์
ในรูปวิเคราะห์จะมีธาตุ 2 ตัว เรียกว่าพวงธาตุ ธาตุตัวหน้ามักประกอบด้วย อนุต ปัจจัย
แต่บางครั้งก็ประกอบเป็นอาชยาดเช่นเดียวกับธาตุตัวหลัง

แบบที่ 3 บทหน้า + ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

อนุนิ ทหาตีติ อนุนทายโก⁹⁵

ชื่อว่า อนุนทายก เพราะให้อาหาร

⁹² อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 376.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 407.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 376.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน.

สมมา พุชฌ์คีติ สมโพธิ⁹⁶

ชื่อว่า สมโพธิ เพราะรู้ชอบ

อากัจฉคีติ อากนุตฺโก⁹⁷

ชื่อว่า อากนุตฺก เพราะมา

นอกจากนี้ ยังมีการตั้งวิเคราะห์โดยการเพิ่มคำต่าง ๆ ใส-
เข้ามาขยายในส่วนที่ต้องการอธิบายความหมายของศัพท์ให้ชัดเจน ถ้าคำที่มาขยายเป็นประเภท
เดียวกับคำที่ถูกขยายเรียกว่า "บทไช" แต่ในบทสำเร็จ คำต่าง ๆ เหล่านั้น จะถูกลบทิ้งไป
มีหลายแบบ เช่น

บทขยาย + ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จตุสฺ อปาเยสฺ อปตมาเน

สตฺเต ธาวเรตีติ ธมฺโม⁹⁸

ชื่อว่า ธมฺม เพราะคำจุนสัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติอยู่ตามคำสั่งสอน
ไม่ให้ตกไปในอบาย. 4

ธาตุ + บทไชธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

ยวติ มิสฺสึภวตีติ - ยฺยูโธ⁹⁹

ชื่อว่า ยฺยูธ เพราะรวมกัน คือ ปะปนกัน

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 387.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 376.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

บทขยาย + ธาตุ + บทไชธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

เตหิ เตหิ कुदेहि पुरुहि वृत्तसिद्धि पुरुमा¹⁰⁰

ชื่อว่า พुरुหม เพราะเจริณคือเพิ่มพูนด้วยคุณธรรมนั้น ๆ

บทหน้า + ธาตุ + บทไชธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

คณ्हि गिण्हि तिष्ठति कण्हगि¹⁰¹

ชื่อว่า คณ्हงกร เพราะทำคือเบียดเบียนตัดหา

บทหน้า + ธาตุ + อิติ + สาธนะ + บทไชสาธนะ เช่น

ปภि गिโรत्ति पภगि, ภควา¹⁰²

ชื่อว่า ปภงกร เพราะทำแสงสว่าง คือ พระผู้มีพระภาค

บทหน้า + บทไชบทหน้า + ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

สิ सुगुरु खन्ति सगु¹⁰³

ชื่อว่า สงุข เพราะชุกอย่างดี คือ ทั่วยดี

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป ศัสสีลสาธนะ

กัตตุรูป ศัสสีลสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + สีล + อิติ + สาธนะ เช่น

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰¹ กัจจายนสังเขป (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, 2531), หน้า 75.

¹⁰² อัครวังสมหาเถระ, สัทนทีปกรณ สุตตมาลา, หน้า 379.

¹⁰³ พระมหานาค อุปนาโก, อธิบายบาลีไวยากรณ์ นามกิตก์ และกิริยากิตก์,

คุณทศ สีเลนาติ คุณทโน¹⁰⁴

ชื่อว่า คุณทน เพราะคั้นรน โดยปกติ

อภิกชิ ภิกขติ ภิกขิสฺสติ สีเลนาติ ภิกขุ¹⁰⁵

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะได้ขอ กำลังขอ จักขอ โดยปกติ

ปิยํ ปสฺสี ปสฺสติ ปสฺสิสฺสติ สีเลนาติ ปิยปสฺสี¹⁰⁶

ชื่อว่า ปิยปสฺสี เพราะได้สรรเจริญ กำลังสรรเสริญ จักสรรเสริญ

สิ่งอันเป็นที่รัก

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้เป็นลักษณะของกัตตุรูป กัตตุสาธนะที่ใช้ในความหมายที่เป็นตัสสี่ละ (เป็นปกติของสิ่งนั้น) ต่างจากกัตตุสาธนะธรรมดา ตรงที่มีการเพิ่ม สีส คัพพท์ เข้ามา ในรูปวิเคราะห์ต้องประกอบ สีส คัพพท์เป็น คติยาวิภัติ เอกวณะ และมักทำสนธิกับ อิติ คัพพท์ เป็น สีเลนาติ

นอกจากจะใช้ในความหมายที่เป็นตัสสี่ละแล้ว ยังใช้ในความหมายที่เป็นตัทธัมมะ (เป็นธรรมคาของสิ่งนั้น) และตัสสาธุกาโร (เป็นผู้ทำดีในสิ่งนั้น) เป็นต้น ได้ โดยมีแบบการตั้งวิเคราะห์เช่นเดียวกับตัสสี่ละ เพียงแต่เปลี่ยนใช้คำว่า "ธมฺม" และ "สาธฺ" แทน ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + ธมฺม + อิติ + สาธนะ เช่น

อโฆสฺยิ โฆสฺยติ โฆสฺยิสฺสติ ธมฺเมนาติ โฆสโน¹⁰⁷

¹⁰⁴ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสิทฺธิ, หน้า 289.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน.

โดยธรรมชาติ

ชื่อว่า โสสน เพราะได้ประกาศ กำลังประกาศ จักประกาศ

พฺรหฺม จรติ ธมฺเมนาติ พฺรหฺมจารี¹⁰⁸

ชื่อว่า พฺรหฺมจารี เพราะประพาศิสิ่งอันประเสริฐโดยธรรมชาติ

(บทหน้า) + ธาตุ + สาธุ + อิติ + สาณะ เช่น

อโสสยิ โสสยติ โสสยิสฺสติ สาธุติ โสสน¹⁰⁹

ชื่อว่า โสสน เพราะได้ประกาศ กำลังประกาศ จักประกาศ คี

พฺรหฺม จรติ สาธุติ พฺรหฺมจารี¹¹⁰

ชื่อว่า พฺรหฺมจารี เพราะประพาศิสิ่งอันประเสริฐ คี

แบบการตั้งวิเคราะห์ของกัตตุรูป กัตตุสาณะ ที่ใช้ในความหมายที่เป็นตัสสี่ละ เป็นต้น นี้ ในคัมภีร์สัททนต์ิปกรณ์ ไม่ได้แสดงตัวอย่างไว้ แต่ในคัมภีร์รูปสัทธิตี-แสดงไว้มาก ผู้วิจัยจึงได้นำมากล่าวไว้

การตั้งวิเคราะห์สมาสรูป ตัสสี่ลสาณะ

สมาสรูป ตัสสี่ลสาณะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

108 เรื่องเดียวกัน.

109 เรื่องเดียวกัน.

110 เรื่องเดียวกัน.

ในคัมภีร์กัจจายนสังเขป ใช้คำว่า "สาธุการิตาย" แทน "สาธุ" (กัจจายน-
สังเขป หน้า 76).

แบบที่ 1 (บทหน้า) + ธาตุ + สิ้น + ย + อิติ + สาธนะ เช่น

มณฺหฺยิตุ สิ้น ยสุสาติ มณฺหฺโน¹¹¹

ชื่อว่า มณฺหฺน เพราะเขามีการประดับเป็นปกติ

พฺรหฺมํ จริตุ สิ้น ยสุสาติ พฺรหฺมจาริ¹¹²

ชื่อว่า พฺรหฺมจาริ เพราะเขามีการประพาศสิ่งอันประเสริฐ

เป็นปกติ

แบบที่ 2 (บทหน้า) + ธาตุ + สิ้น + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

ภาสฺสิตุ สิ้นมฺสุสาติ ภาสฺสโน¹¹³

ชื่อว่า ภาสฺน เพราะเขามีการกล่าวเป็นปกติ

สจฺจํ วทิตุ สิ้นมฺสุสาติ สจฺจวาทิ¹¹⁴

ชื่อว่า สจฺจวาทิ เพราะเขามีการกล่าวความจริงเป็นปกติ

ปสฺยห ปวตฺติตุ กฺเขตฺตु สิ้นมฺสุสาติ ปสฺยหฺปวตฺตตา¹¹⁵

ชื่อว่า ปสฺยหฺปวตฺตตา เพราะเขามีการกล่าวชมเป็นปกติ

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

¹¹⁵ อัครวังสมหาเถระ, สัทนทีปกรณํ สุตตมาลา, หน้า 377.

แบบที่ 3 (บทหน้า) + ธาตุ + สิ้น + ย + (นาม) + ต +
โทติ + (นาม) + สาณะ เช่น

คมิ^๑ สิ้น ยสฺส โส คามิ^{๑๑๖}

ชื่อว่า คามิ (เพราะ) เขามีการไปเป็นปกติ

ปิย^๑ ปสฺสิ^๑ สิ้น ยสฺส รณฺเณ โส โทติ ราชา ปิยปสฺสิ^{๑๑๗}

พระราชามีการสรรเสริญสิ่งอันเป็นที่รักเป็นปกติ ชื่อว่า

ปิยปสฺสิ

การตั้งวิเคราะห์แบบสมาสรูป ตั้สสิ้นสาณะ ต่างจากกัตตุรูป
ตั้สสิ้นสาณะ คือ ทัวธาตุจะประกอบด้วย ตุ บัจจยเสมอ และใช้เป็นบทประธานของรูปวิเคราะห์
สิ้น ศัพท์ จะประกอบรูปเป็น สิ้น มีการใส่ ย ศัพท์ และ ต ศัพท์ เข้ามาในรูปวิเคราะห์

ในแบบที่ 1 ใส่เฉพาะ ย ศัพท์ และต้องประกอบรูปเป็นจัญฐี-
วิภคติ มักทำสนธิกับ อิติ ศัพท์ เสมอ

ในแบบที่ 2 ใส่เฉพาะ ต ศัพท์ และต้องประกอบรูปเป็นจัญฐี-
วิภคติเช่นเดียวกับ ย ศัพท์ มีรูปเป็น อสฺส เสมอ มักทำสนธิกับ สิ้น และ อิติ ศัพท์ ได้รูปเป็น
สึลมสฺสาติ

ส่วนในแบบที่ 3 เป็นแบบประสมระหว่างแบบที่ 1 กับแบบที่ 2
โดยใส่ ย และ ต ศัพท์ เข้ามาอยู่ในรูปวิเคราะห์เดียวกัน ไม่มี อิติ ศัพท์ มีลักษณะคล้ายกับ
การตั้งวิเคราะห์ของสมาส (จึงเรียกว่าสมาสรูป) แต่มี โทติ ใส่กันไว้ เพื่อแสดงว่าเป็น-
กัตตุสาณะ บางครั้งใส่บทนามหลัง ย และ ต ศัพท์ ด้วย

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 414.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า 377.

นอกจากจะประกอบธาตุด้วย ตุ บัจจัย ในความหมายที่เป็น
 ศัสสี่ละแล้ว ยังมีการประกอบธาตุด้วย ยุ บัจจัย ในความหมายที่เป็นศัสสี่ละ ศัทธัมมะ และ
 ศัสสาธการี เป็นต้น ได้ โดยมีแบบการตั้งวิเคราะห์ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + สี่ล + อิติ + สาธนะ เช่น

ภิกขุสนสี่โลติ ภิกขุ¹¹⁸

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะมีการขอเป็นปกติ

ปิย ปัสสนสี่โลติ ปิยปัสสี¹¹⁹

ชื่อว่า ปิยปัสสี เพราะมีการสรรเสริญสิ่งอันเป็นที่รักเป็นปกติ

(บทหน้า) + ธาตุ + ฌมฺม + อิติ + สาธนะ เช่น

ภิกขุฌมฺโมติ ภิกขุ¹²⁰

ชื่อว่า ภิกขุ เพราะมีการขอเป็นธรรมคา

ปิย ปัสสนฌมฺโมติ ปิยปัสสี¹²¹

ชื่อว่า ปิยปัสสี เพราะมีการสรรเสริญสิ่งอันเป็นที่รัก เป็นธรรมคา

(บทหน้า) + ธาตุ + สาธการี + อิติ + สาธนะ เช่น

¹¹⁸ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 491.

¹¹⁹ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 377.

¹²⁰ พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 289.

¹²¹ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 377.

ภาสเน สาธการีติ ภาสโน¹²²

ชื่อว่า ภาสเน เพราะมีการทำดีในการกล่าว

พुरुหมี่ จรณ สาธการีติ พुरुหมจารี¹²³

ชื่อว่า พुरुหมจารี เพราะมีการทำดีในการประพฤติสิ่งอันประเสริฐ

มีข้อสังเกตคือ ธาตุที่ประกอบด้วย ยุ บัจฉัย ในกัตตุสาธนะ ที่ใช้ใน
ในความหมายตัสสีละ และตัทธัมมะ ในรูปวิเคราะห์มักเข้าสมาสกับ สील และ ธมม คัพพท์ ส่วน
ที่ใช้ในความหมายตัสสาธการี จะแยกกัน

4.2 กัมมสาธนะ

คำว่า กัมมสาธนะ ตามรูปศัพท์ แปลว่า "รูปสำเร็จที่เป็นกรรม คือ
เป็นสิ่งที่ถูกทำ" ในรูปวิเคราะห์ประกอบกริยาเป็นกัตตุรูปและกัมมรูป ในบทสำเร็จจะต้องนำ
บทนามซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกทำในรูปวิเคราะห์ อาจประกอบด้วยปฐมวิภคติ (กัมมรูป) หรือหุติยา-
วิภคติ (กัตตุรูป) มาเป็นประธาน ศัพท์ที่เป็นกัมมสาธนะนี้ใช้เป็นชื่อของสิ่งที่ถูกทำ เช่น ทาน์
(อันเขาพึงให้), กิจจัง (อันเขาพึงทำ), วชุขี (อันเขาพึงกล่าว), การยหุ (อันเขาพึงตีเตียน) เป็นต้น

การตั้งวิเคราะห์ของสาธนะนี้ มี 2 แบบ คือ

1) กัตตุรูป กัมมสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นที่..."

2) กัมมรูป กัมมสาธนะ มีคำแปลว่า "ถูก..., อันเขา..., เป็น
ที่อันเขา..." เป็นต้น

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป กัมมสาธนะ

กัตตุรูป กัมมสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

¹²² พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 288.

¹²³ อัครวังสมมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 377.

แบบที่ 1 ธาตุ + ต + อติ + สาธนะ เช่น

ปิเยติ ตฺนฺติ ปิโย¹²⁴

ชื่อว่า ปิย เพราะเป็นที่รัก (ของบิดา)

รสติ ตฺนฺติ รโส¹²⁵

ชื่อว่า รส เพราะเป็นที่ยินดี

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ ต ศัพท์ ต้องประกอบเป็นทุตยวาทิตติ และทำสนธิกับ อติ เสมอ เวลาแปลจะต้องนำบทนามที่เป็นกรรมในรูปวิเคราะห์มาเป็นประธาน ของบทสำเร็จ

แบบที่ 2 บทหน้า + ต + ธาตุ + อติ + สาธนะ เช่น

นิสฺสาย นํ วสฺตีติ นิสฺสโย¹²⁶

ชื่อว่า นิสฺสย เพราะเป็นที่อาศัย (ของศิษย์)

ธมฺโม เอณํ ททาตุติ ธมฺมทินฺโน¹²⁷

ชื่อว่า ธมฺมทินฺน เป็นที่ประธานของพระธรรม

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ ต้องประกอบ ต หรือ เอต ศัพท์ เป็น ทุตยวาทิตติเช่นเดียวกับแบบที่ 1 แต่นิยมใช้รูป นํ หรือ เอณํ

การตั้งวิเคราะห์กัมมรูป กัมมสาธนะ

¹²⁴พระมหานาค อุปนาโค, อธิบายบาลีไวยากรณ์ นามกิตก์และกิริยากิตก์, หน้า 12.

¹²⁵เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶อัครวังสมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 375.

¹²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

กัมมรูป กัมมสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + อิติ + สาธนะ เช่น

สิกขิตี สิกขา¹²⁸

ชื่อว่า สิกขา เพราะถูกศึกษา

อภาสิตถาติ ภาสิต¹²⁹

ชื่อว่า ภาสิต เพราะได้ถูก (เขา) กล่าวไว้

ภริยตี ภริตพ¹³⁰

ชื่อว่า ภริตพ เพราะถูก (เขา) เลี้ยงไว้

รมยิตถ รมยติ รมยิสสตี รมณโย¹³¹

ชื่อว่า รมณโย เพราะ (อันเขา) ได้เพลิดเพลิน กำลังเพลิดเพลิน

จักเพลิดเพลิน

สุเชน ภริยตี สุภโร¹³²

ชื่อว่า สุภร เพราะถูก (เขา) เลี้ยงได้ง่าย

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 383.

¹³⁰ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 269

¹³¹ เรื่องเดียวกัน.

¹³² อัครวังสมมหาเถระ, สัทนทีปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 384.

ทุกเขน ปัสสิตพโพติ - ทุทโส¹³³

ชื่อว่า ทุทโส เพราะ (อันเขา) ฟังเห็นได้ยาก

บางครั้งมีบทขยายด้วย เช่น

มาตาปิตุติ ธารียเตติ ธีตา¹³⁴

ชื่อว่า ธีตา เพราะถูกมารคาบิคารักษาไว้

สรณาทิคทนต์โต ปฐมึเวย วชิตพพาติ ปพพชชชา¹³⁵

ชื่อว่า ปพพชชชา เพราะควรเว้นก่อนแต่การรับสรณะเป็นต้น

4.3 ภาวสาธนะ

คำว่า ภาวสาธนะ ตามรูปศัพท์ แปลว่า "รูปสำเร็จที่เป็นภาวะคือ-
กริยา" ในสาธนะนี้ไม่กล่าวถึงกัตตาและกรรมเหมือนในกัตตุสาธนะและกัมมสาธนะ กล่าว-
เพียงลักษณะกริยาอาการต่าง ๆ ในรูปวิเคราะห์ประกอบธาตุเป็นกริยาภาววาจก ซึ่งเรียกว่า
ภาวรูปได้อย่างเดียว มีคำแปลว่า "การ..., ความ..., ควร..., ฟัง..., ต้อง..."
เป็นต้น

การตั้งวิเคราะห์ภาวรูป ภาวสาธนะ

ภาวรูป ภาวสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

ธาตุ + สาธนะ เช่น

¹³³เรื่องเดียวกัน.

¹³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 387.

¹³⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 404.

กฤษเเต ภาวน¹³⁶

(อันเขา) เป็นอยู่ ชื่อว่า ภาวน

กฤษณีย กฤษณ¹³⁷

(อันเขา) ควรถือเอา ชื่อว่า กฤษณ

นนทิตัพพี นนท¹³⁸

(อันเขา) ควรเพลิดเพลิน ชื่อว่า นนท

ภวิทัพพี ภพ¹³⁹

(อันเขา) ควรมี ชื่อว่า ภพ

ภุติ ภาวน¹⁴⁰

ความมี ชื่อว่า ภาวน

กาโท กฤษณ¹⁴¹

การถือเอา ชื่อว่า กฤษณ

¹³⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 407.

¹³⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

¹³⁸เรื่องเดียวกัน.

¹³⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

¹⁴⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 409.

¹⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

การตั้งวิเคราะห์ภาวรูป ภาวสาธนะนี้ อาจารย์บาลีไวยากรณ์บางท่าน
นิยมใส่ อิติ ศัพท์ ในรูปวิเคราะห์ด้วย เช่น

กจฺจนยเตติ คมน¹⁴²

ชื่อว่า คมน เพราะ (อันเขา) ไป

4.4 กรณสาธนะ

คำว่า กรณสาธนะ ตามรูปศัพท์ แปลว่า "รูปสำเร็จที่เป็นกรณะ คือเป็น-
เครื่องมือให้สำเร็จการทำ" สาธนะนี้จะกล่าวถึงเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในรูปวิเคราะห์
ประกอบกริยาเป็นไค้ทั้งกัตตุรูปและกัมมรูป บทนามซึ่งใช้เป็นเครื่องมือ ประกอบเป็นตติยา-
วิภคติ (กรณ) ใช้สำเนียงอายตนิบาตว่า "ด้วย" ในบทสำเร็จต้องนำบทนามที่เป็นตติยาวิภคติ
ในรูปวิเคราะห์มาเป็นประธาน ศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะนี้ใช้เป็นชื่อของเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น
พุนฺธน์ (เครื่องผูก เช่น เชือก), วิชฺฌณฺ์ (เครื่องเจาะ เช่น สว่าน) เป็นต้น

การตั้งวิเคราะห์ของสาธนะนี้ มี 2 แบบ คือ

- 1) กัตตุรูป กรณสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นเครื่อง..., เป็นเหตุ..."
- 2) กัมมรูป กรณสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นเครื่องอันเขา..., เป็นเหตุ
อันเขา..."

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป กรณสาธนะ

กัตตุรูป กรณสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

กโรติ เตนาติ กรณ¹⁴³

¹⁴²กิม หงส์ลการมภ์, บันไดไวยากรณ์กติก, หน้า 24.

¹⁴³อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 381.

ชื่อว่า กรณ เพราะเป็นเครื่องกระทำ

ติฏฐุนติ เอเตนาติ ณาโม¹⁴⁴

ชื่อว่า ฌาม (กำลั้ง) เพราะเป็นเครื่องดำรงอยู่

วิเนติ เตนาติ วินโย¹⁴⁵

ชื่อว่า วินย เพราะเป็นเครื่องแนะนำ

ปฏิบัติชชติ เอตายาติ ปฏิปทา¹⁴⁶

ชื่อว่า ปฏิปทา เพราะเครื่องดำเนิน

บางครั้งมีบทขยายด้วย เช่น

สมมา จิตต์ นิเรติ เอตายาติ สทุธา¹⁴⁷

ชื่อว่า สทุธา เพราะเป็นเครื่องตั้งจิตไว้ชอบ

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ ต (หรือ เอต, อิม) ศัพท์ ต้องประกอบเป็นตติยา-
วิภคติ และมักทำสนธิกับ อิติ ศัพท์ เสมอ

การตั้งวิเคราะห์กัมมรูป กรณสาธนะ

กัมมรูป กรณสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 375.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 404.

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อติ + สาธนะ เช่น

พุนธิยเต เตนาติ พุนธน¹⁴⁸

ชื่อว่า พุนธน เพราะเป็นเครื่องอันเขาผูกไว้

การตั้งวิเคราะห์กรณสาธนะที่เป็นกัมมรูปนี้ มีแบบเหมือนกับที่เป็นกัตตุรูป เพียงแต่ต้องประกอบกริยาเป็นกัมมวาจกเท่านั้น ในเวลาแปลรูปวิเคราะห์จะต้องเพิ่มอนภิตกัตตา (ตัวกัตตาที่ประกอบด้วยตติยาวิภคติ) เข้ามาด้วย เพื่อแสดงความเป็นกัมมวาจก ในกัมภีร์สหทนต์ปกรณ์ไม่มีตัวอย่างแสดงไว้

4.5 สัมปทานสาธนะ

คำว่า สัมปทาน มาจาก ส, ป บทหน้า ทา ธาตุ ฆ ปัจจัย แปลว่า "เป็นที่มอบให้" สัมปทานสาธนะ ตามรูปศัพท์จึงแปลว่า "รูปสำเร็จ ซึ่งเป็นที่มอบให้ คือ เป็นผู้รับ" สาธนะนี้มุ่งกล่าวถึงผู้รับ ในรูปวิเคราะห์ประกอบกริยาเป็นได้ทั้งกัมมรูปและภาวรูป บทนามซึ่งเป็นผู้รับประกอบเป็นจตุตถวิภคติ (สัมปทาน) ใช้สำเนียงอายตนิบาตว่า "แก่" ในบทสำเร็จจะต้องนำทนามซึ่งเป็นจตุตถวิภคติในรูปวิเคราะห์มาเป็นประธาน ศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะนี้ใช้ เป็นชื่อของผู้รับ

การตั้งวิเคราะห์ของสาธนะนี้มี 2 แบบ คือ

- 1) กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นที่..."
- 2) กัมมรูป สัมปทานสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นที่อันเขา..."

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ

กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

¹⁴⁸กิม หงส์ลการมภ์, บันไดไวยากรณ์กติก, หน้า 27.

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

สมมา ปกาเรน ททาติ อสุสาติ สมปทาน¹⁴⁹

ชื่อว่า สมปทาน เพราะเป็นที่มอบให้โดยประการที่ชอบ

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ ต (หรือ เอต, อิม) ศัพท์ ต้องประกอบเป็น
จตุตถีวิภัตติ และมักทำสนธิกับ อิติ ศัพท์เสมอ

การตั้งวิเคราะห์กัมมรูป สมปทานสาธนะ

กัมมรูป สมปทานสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

ทียเต อสุสาติ ทานโย¹⁵⁰

ชื่อว่า ทานโย เพราะเป็นที่ (อันเขา) มอบให้ (คือภิกษุ)

สมปาทียเต เอตสุสาติ สมปทาน¹⁵¹

ชื่อว่า สมปทาน เพราะเป็นที่อันเขามอบให้

การตั้งวิเคราะห์สมปทานสาธนะที่เป็นกัมมรูปนี้ มีแบบเหมือนกับที่เป็น-
กัตตุรูป เพียงแต่ต้องประกอบกริยาเป็นกัมมวาจกเท่านั้น

สมปทานสาธนะนี้ มีใช้น้อย กัมภีร์บาลีไวยากรณ์ทั้งหลายไม่ค่อยมีตัวอย่าง
แสดงไว้ ส่วนมากใช้ชื่อของสาธนะนั่นเองเป็นตัวอย่าง ในคัมภีร์สหพันธิปกรณ์ ตอนกติกกับนี้
ไม่ได้แสดงรูปวิเคราะห์ที่เป็นสาธนะนี้ไว้

¹⁴⁹ พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 292.

¹⁵⁰ กัจจายนสังเขป, หน้า 78.

¹⁵¹ กิม หงส์ลการมภ์, บันไดไวยากรณ์กติก, หน้า 29.

4.6 อปาทานสาธนะ

คำว่า อปาทาน มาจาก อป, อา บทหน้า ทา ธาตุ ยุ ปัจจัย
 แปลว่า "การแยกถือเอา" หมายถึง การแยกออกจากกัน หรือการเคลื่อนไปจากกัน อปา-
 ทานสาธนะจึงแปลว่า "รูปสำเร็จที่เป็นแค้นแยกออกจากกันหรือเคลื่อนไปจากกัน" สาธนะนี้
 กล่าวถึงที่จากไป ในรูปวิเคราะห์ประกอบกริยาเป็นกัตตุรูปได้อย่างเดียว บทนามซึ่งเป็นแค้น
 ที่จากไปประกอบเป็นปัญจมีวิภคติ (อปาทาน) ใช้สำเนียงอายุคนิบาทว่า "แต่, จาก"
 ในบทสำเร็จจะต้องนำบทนามที่เป็นปัญจมีวิภคติมาเป็นประธาน ศัพท์ที่เป็นสาธนะนี้ใช้เป็นชื่อ
 สิ่งที้ออกจากไป มีคำแปลว่า "เป็นแค้น..."

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป อปาทานสาธนะ

กัตตุรูป อปาทานสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

ภายนฺติ เอตสฺมาติ ภิโม¹⁵²

ชื่อว่า ภิม เพราะแค้นกลัว (คือ ยักษ์)

ปฐมฺ ภาวติ เอตสฺมาติ ปภโว¹⁵³

ชื่อ ปภว เพราะเป็นแค้นเกิดก่อน

สมฺมา ปวตฺตติ อสมฺมาติ สมฺมวตฺตณฺเอย¹⁵⁴

ชื่อว่า สมฺมวตฺตณฺเอย เพราะเป็นแค้นเกิดที่ดี (ของการศึกษา คือ ครู)

¹⁵² อัครวังสมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 401.

¹⁵³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์อาชยาค
 และกิตก์, หน้า 198.

¹⁵⁴ กัจจายนสังเขป, หน้า 78.

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ ต (หรือ เอต, อิม) ศัพท์ ต้องประกอบเป็น
บัญญัติมีวิภัตติ และมักทำสนธิกับ อิติ ศัพท์เสมอ

อุปาทานสาธนะนี้ มีใช้น้อยเช่นเดียวกับสัมปทานสาธนะ

4.7 อธิกรณสาธนะ

คำว่า อธิกรณสาธนะ ตามรูปศัพท์แปลว่า "รูปสำเร็จ
ซึ่งเป็นที่กระทำ" หมายถึง สถานที่ที่บุคคลทำกิจหรือการต่าง ๆ สาธนะนี้มุ่งกล่าวถึงสถานที่
เช่นนั้น ในรูปวิเคราะห์ประกอบกริยาเป็นได้ทั้งกัตตุรูปและกัมมรูป บทนามซึ่งเป็นสถานที่ที่
กระทำกิจหรือการประกอบเป็นสัตตมมีวิภัตติ (อธิกรณ) ใช้สำเนียงอายตนิบาตว่า "ใน"
ในบทสำเร็จจะต้องนำบทนามที่เป็นสัตตมมีวิภัตติในรูปวิเคราะห์มาเป็นประธาน ศัพท์ที่เป็นอธิ-
กรณสาธนะนี้ใช้เป็นชื่อของสถานที่

การตั้งวิเคราะห์ของสาธนะนี้ มี 2 แบบ คือ

- 1) กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นที่..."
- 2) กัมมรูป อธิกรณสาธนะ มีคำแปลว่า "เป็นที่-

อันเขา..."

การตั้งวิเคราะห์กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ

กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

แบบที่ 1 (บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ +

สาธนะ เช่น

คิฏฐุนติ เอตถาคิ ฐาน¹⁵⁵

ชื่อว่า ฐาน เพราะเป็นที่ยื่น

¹⁵⁵ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 381.

สนุนติ เอตถาติ เสยยา¹⁵⁶

ชื่อว่า เสยยา เพราะเป็นที่นอน

วาลานิ ทธาติ ตสมินติ วาลิ¹⁵⁷

ชื่อว่า วาลิ (พวงหาง) เพราะเป็นที่ทรงขนหางไว้

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ต้องประกอบ ต (หรือ
เอต, อิม) ศัพท์ เป็นสัจตมวีวิภคติ และมักทำสนธิกับ อิติ ศัพท์เสมอ

เช่น แบบที่ 2 ธาตุ + เอต + ธาตุ + อิติ + สาธนะ

พรวนโต เอติสส์ นิสันุตติ ภิสี¹⁵⁸

(ของคน) ชื่อ ภิสี (ฟูก, เบาะ) เพราะเป็นที่นั่งหูก

การตั้งวิเคราะห์แบบนี้ เป็นลักษณะพิเศษในคัมภีร์
สัททนีติปกรณ์ ไม่ค่อยมีปรากฏในคัมภีร์อื่น ในตอนกิตกัณฑ์ มีศัพท์ที่เป็นอภิศรณสาธนะอย่างนี้
เพียงศัพท์เดียว ในการตั้งวิเคราะห์ประกอบธาตุตัวหน้าด้วย อนุต ปัจจัย

การตั้งวิเคราะห์กัมมรูป อภิศรณสาธนะ

กัมมรูป อภิศรณสาธนะ มีแบบการตั้งวิเคราะห์ ดังนี้

(บทหน้า) + ธาตุ + ต + อิติ + สาธนะ เช่น

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 404.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 382.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 426.

คัมภีร์สุยเต เอตถุถาติ ฐาน¹⁵⁹

ชื่อว่า ฐาน เพราะเป็นที่(อันเขา)วางไว้

การตั้งวิเคราะห์หรือภทรณสาธนะที่เป็นกัมมรูปนี้ มีแบบเหมือนกับที่เป็นกัตตุรูป เพียงแต่ประกอบกริยาเป็นกัมมวาจกเท่านั้น แต่มีที่ใช้บ่อย ในคัมภีร์สหพันธิปรณตอณกิตกัปปไม่ได้แสดงตัวอย่างไว้

การตั้งวิเคราะห์สาธนะต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยได้พยายามยึดแบบที่ปรากฏในคัมภีร์สหพันธิปรณตอณกิตกัปปเป็นหลัก ในบาลีไวยากรณ์อื่น ๆ อาจมีลักษณะแตกต่างออกไปบ้าง แต่ส่วนสำคัญในการตั้งวิเคราะห์ คือ กริยา และ สัพพนาม จะต้องเหมือนกัน คือ

ในรูปวิเคราะห์ที่เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ กัมมรูป กัมมสาธนะ และภาวรูป ภาวสาธนะ ไม่ต้องใช้สัพพนามในการตั้งวิเคราะห์ มีส่วนที่สำคัญเฉพาะกริยาอย่างเดียว ส่วนในรูปวิเคราะห์ที่เป็นสมาสรูป กัตตุสาธนะ กัตตุรูป กัมมสาธนะ กัตตุรูป และกัมมรูป ภทรณสาธนะ กัตตุรูป และกัมมรูป สัมปทานสาธนะ กัตตุรูป อปาทานสาธนะ และ กัตตุรูป และกัมมรูป อธิภทรณสาธนะ ต้องใช้สัพพนามในการตั้งวิเคราะห์ด้วย และประกอบเป็นวิภคิตต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้

การแปรรูปวิเคราะห์ของสาธนะต่าง ๆ มี 2 วิธี

คือ การแปรรูปออก และการแปรรูปเข้า

การแปรรูปออก หมายถึง การแปรรูปส่วนที่เป็นประโยค ในรูปวิเคราะห์ก่อนแล้วจึงแปรรูปส่วนที่เป็นสาธนะ มักเป็นการแปรรูปโดยยกศัพท์ และการแปรรูปโดยพยัญชนะ (ไม่ยกศัพท์) ส่วนที่เป็น อิติ ศัพท์ จะแปลว่า "เพราะเหตุนั้น"

การแปรรูปเข้า หมายถึง การแปรรูปส่วนที่เป็นสาธนะ ก่อนแล้วจึงแปรรูปส่วนที่เป็นประโยคในรูปวิเคราะห์ มักเป็นการแปรรูปโดยอรรถ (การแปลเอา-ความ) ส่วนที่เป็น อิติ ศัพท์ จะแปลว่า "เพราะ"

¹⁵⁹กิม หงส์ลการมภ์, บันไดไวยากรณ์กิตกั, หน้า 33.

ในที่นี้ ผู้วิจัยได้แปลโดยอรรถไว้ เพราะไม่ต้องการ
ให้เขียนเยื้องจนเกินไป แต่ได้แปลโดยยกศัพท์ และโดยพยัญชนะไว้เป็นตัวอย่าง ดังนี้

กัตตุรูป กัตตุสาธนะ

กมฺมํ กโรตฺติ กมฺมกาโร

แปลโดยยกศัพท์: (โย ปุคฺคโล) อ. (อันว่า)

บุคคลใด กโรติ ย่อมทำ กมฺมํ ซึ่งการงาน อิติ เพราะเหตุนั้น (โส ปุคฺคโล) อ. บุคคล-
นั้น กมฺมกาโร ชื่อว่า กมฺมกาโร (ปุคฺคโล) อ. บุคคล กมฺมกาโร ผู้ทำซึ่งการงาน

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคลใด) ย่อมทำ ซึ่ง-
การงาน เพราะเหตุนี้ (อ. บุคคลนั้น) ชื่อว่า ผู้ทำซึ่งการงาน

กัตตุรูป ตัสสีลสาธนะ

ธมฺมํ วทติ สีเลนาคิ ธมฺมวาที

แปลโดยยกศัพท์: (โย ปุคฺคโล) อ. บุคคลใด

วทติ ย่อมกล่าวว ธมฺมํ ซึ่งธรรม สีเลน โดยปกติ อิติ เพราะเหตุนี้ (โส ปุคฺคโล) อ. บุคคล-
นั้น ธมฺมวาที ชื่อว่า ธมฺมวาที (ปุคฺคโล) อ. บุคคล ธมฺมวาที ผู้กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคลใด) ย่อมกล่าว ซึ่ง-
ธรรม โดยปกติ เพราะเหตุนี้ (อ. บุคคลนั้น) ชื่อว่าผู้กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ

สมาสรูป ตัสสีลสาธนะ

ธมฺมํ วตฺตุํ สีมฺมสุสาคิ ธมฺมวาที

แปลโดยยกศัพท์: วตฺตุํ อ. การกล่าวว ธมฺมํ ซึ่งธรรม สีมฺม
เป็นปกติ อสุส (ปุคฺคลสุส) ของบุคคลนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (โส ปุคฺคโล) อ. บุคคลนั้น
ธมฺมวาที ชื่อว่า ธมฺมวาที (ปุคฺคโล) อ. บุคคล ธมฺมวาที ผู้มีการกล่าวซึ่งธรรมเป็นปกติ

แปลโดยพยัญชนะ: อ. การกล่าว ซึ่งธรรม เป็นปกติ
ของบุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ (อ. บุคคลนั้น) ชื่อว่า ผู้มีการกล่าวซึ่งธรรมเป็นปกติ

กัตตุรูป กัมมสาธนะ

ปิเยติ ตนุติ ปิโย

แปลโดยยักศัพท์: (ปิตา) อ. ปิตา ปิเยติ ย่อมรักใคร่
ดี (บุตร) ซึ่งบุตรนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (โส บุตุโต) อ. บุตรนั้น ปิโย ชื่อว่า ปิโย
(บุตร) อ. บุตร ปิโย เป็นที่รักใคร่(ของบิดา)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. ปิตา) ย่อมรักใคร่ ซึ่งบุตรนั้น
เพราะเหตุนี้ (อ. บุตรนั้น) ชื่อว่า เป็นที่รักใคร่(ของบิดา)

กัมมรูป กัมมสาธนะ

สุเชน ภริยตีติ สุกโร

แปลโดยยักศัพท์: (โย บุคฺคโล) อ. บุคคลใด (เตน)
อันเขา ภริยตีติ ย่อมเลี้ยง สุเชน โดยง่าย อิติ เพราะเหตุนี้ (โส บุคฺคโล) อ. บุคคลนั้น
สุกโร ชื่อว่า สุกโร (บุคฺคโล) อ. บุคคล สุกโร (อันเขา) ย่อมเลี้ยงโดยง่าย

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคลใด) (อันเขา) ย่อมเลี้ยง
โดยง่าย เพราะเหตุนี้ (อ. บุคคลนั้น) ชื่อว่า (อันเขา) ย่อมเลี้ยงโดยง่าย

ภาวรูป ภาวสาธนะ

ภฺยเต ภวนิ

แปลโดยยักศัพท์: (เตน) อันเขา ภฺยเต ย่อมเป็นอยู่ ภวนิ
ชื่อว่า ภวนิ ฯ อ. ความเป็นอยู่

แปลโดยพยัญชนะ: (อันเขา) ย่อมเป็นอยู่ ชื่อว่า ความ-

เป็นอยู่

กัตตุรูป กรณสาธนะ

วิเนติ เคนาติ วินโย

แปลโดยยกศัพท์: (ปณฺฑิต) อ. บัณฑิต วิเนติ ย่อม-
แนะนำ เคน (อุปาเยน) ด้วยอุบายนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (โส อุปาโย) อ. อุบายนั้น
วินโย ชื่อว่า วินโย (อุปาโย) อ. อุบาย วินโย เป็นเครื่องแนะนำ (ของบัณฑิต)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บัณฑิต) ย่อมแนะนำ ด้วยอุบายนั้น
เพราะเหตุนี้ (อ. อุบายนั้น) ชื่อว่า เป็นเครื่องแนะนำ (ของบัณฑิต)

กัมมรูป กรณสาธนะ

พุนฺธิยเต เคนาติ พนฺธํ

แปลโดยยกศัพท์: (สตุโต) อ. สัตว์ (เคน) อันเขา
พุนฺธิยเต ย่อมผูก เคน (สงฺขลิเกน) ด้วยโซ่นั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (ตํ สงฺขลิกํ) อ. โซ่นั้น
พุนฺธํ ชื่อว่า พุนฺธํ (สงฺขลิกํ) อ. โซ่ พุนฺธํ เป็นเครื่อง(อันเขา)ผูก

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. สัตว์) (อันเขา) ย่อมผูก ด้วย-
โซ่นั้น เพราะเหตุนี้ (อ. โซ่นั้น) ชื่อว่า เป็นเครื่อง(อันเขา)ผูก

กัตตุรูป สัมปทานสาธนะ

สมฺปาเทติ เอตฺตสฺสชาติ สมฺปทานํ

แปลโดยยกศัพท์: (บุคฺคโล) อ. บุคคล สมฺปาเทติ ย่อม
มอบให้ เอตฺตสฺส (วตฺตสฺส) แก่วัตถุนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (เอตํ วตฺต) อ. วัตถุ
สมฺปทานํ ชื่อว่า สมฺปทานํ (วตฺต) อ. วัตถุ สมฺปทานํ เป็นที่มอบให้ (ของบุคคล)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคล) ย่อมมอบให้ แก่วัตถุนั้น
เพราะเหตุนี้ (อ. วัตถุนั้น) ชื่อว่า เป็นที่มอบให้ (ของบุคคล)

กัมมรูป สัมปทานสาธนะ

ทียเต อสุสาคิ ทานิโย

แปลโดยยกศัพท์: (สกุกาโร) อ. สักการะ (เตน)

อันเขา ทียเต ย่อมให้ อสุส (บุคคลสุส) แก่บุคคลนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (โส บุคคโล)

อ. บุคคลนั้น ทานิโย ชื่อว่า ทานิโย (บุคคโล) อ. บุคคล ทานิโย เป็นที่(อันเขา)ให้

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. สักการะ) (อันเขา) ย่อมให้

แก่บุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ (อ. บุคคลนั้น) ชื่อว่า เป็นที่(อันเขา)ให้

กัตตุรูป อปาทานสาธนะ

ภายนุติ เอตสุมาติ ภิโม

แปลโดยยกศัพท์: (บุคคลา) อ. บุคคลทั้งหลาย ภายนุติ

ย่อมกล่าว เอตสุมา (ยคุชา) แต่ยักษนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (เอโส ยคุโซ) อ. ยักษนั้น ภิโม

ชื่อว่า ภิโม (ยคุโซ) อ. ยักษ ภิโม เป็นแดนกล่าว (ของบุคคลทั้งหลาย)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคลทั้งหลาย) ย่อมกล่าว แต่-

ยักษนั้น เพราะเหตุนี้ (อ. ยักษนั้น) ชื่อว่า เป็นแดนกล่าว (ของบุคคลทั้งหลาย)

กัตตุรูป อธิกรณสาธนะ

ติฏฐุนุติ เอตุตาคิ ฐานิ

แปลโดยยกศัพท์: (บุคคลา) อ. บุคคลทั้งหลาย ติฏฐุนุติ

ย่อมยืน เอตุต (เคเท) ในเรือนนั้น อิติ เพราะเหตุนี้ (เอตฺ เคทฺ) อ. เรือนนั้น ฐานิ

ชื่อว่า ฐานิ (เคทฺ) อ. เรือน ฐานิ เป็นที่ยืน (ของบุคคลทั้งหลาย)

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. บุคคลทั้งหลาย) ย่อมยืน ในเรือน

นั้น เพราะเหตุนี้ (อ. เรือนนั้น) ชื่อว่า เป็นที่ยืน (ของบุคคลทั้งหลาย)

กัมมรูป อธิกรณสาธนะ

ติฏฐิริยเต เอตุตาคิ ฐานิ

แปลโดยยกศัพท์: (วัตถุ) อ. วัตถุ (เตน) อันเขา
 คัญฐียเต ย่อมตั้งไว้ เอกตฺถ (เคเห) ในเรือนนั้น อิติ เพราะเหตุนั้น (คํ เคหํ) อ. เรือน-
 นั้น ฐานํ ชื่อว่า ฐานํ (เคหํ) อ. เรือน ฐานํ เป็นที่ (อันเขา) ตั้งไว้

แปลโดยพยัญชนะ: (อ. วัตถุ) (อันเขา) ย่อมตั้งไว้
 ในเรือนนั้น เพราะเหตุนี้ (อ. เรือนนั้น) ชื่อว่า เป็นที่ (อันเขา) ตั้งไว้

สาธนะจัดเป็นส่วนที่สำคัญในการศึกษาเรื่องคำกิตก์ ใน
 สมัยโบราณ นักเรียนที่จะเรียนเรื่องกิตก์ต้องท่องจำสาธนะทั้ง 7 พร้อมทั้งปัจจัย และวิเคราะห์
 ต่าง ๆ ให้ได้ก่อน ผู้ที่เชี่ยวชาญในเรื่องสาธนะ จะสามารถแปลหนังสือได้อย่างถูกต้องและ-
 ชัดเจน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย